

ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АЛЮЗІЙНИХ ОДИНИЦЬ У ФУНКЦІЇ ОЧУДНЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Петрина Х.В.

Прикарпатський національний імені Василя Стефаника

Статтю присвячено аналізу лінгвопоетичних, лінгвокогнітивних та прагматичних параметрів алюзії у функції очуднення. Когнітивний дисонанс і семантичні аномалії кваліфіковано як основні критерії функції очуднення. Схарактеризовано прийоми й моделі актуалізації ефекту очуднення в художньому тексті через залучення алюзій. Функцію очуднення визначено як умову моделювання художньої дійсності твору й як ознаку індивідуально-авторського стилю. Проаналізовано вплив прийому очуднення на семантику тексту та його синергетику загалом.

Ключові слова: алюзія, лінгвопоетичний потенціал, функція очуднення, ефект очуднення, когнітивний дисонанс, текст.

Постановка проблеми. Поліпарадигматичний вимір лінгвопоетики охоплює різні сфери текстотворення з орієнтацією на мовно-естетичні засоби [8, с. 22], серед яких науковці виокремлюють феномен очуднення, яке кваліфіковано як художньо-образний прийом, за допомогою якого письменник відкриває читачеві нові якості зображуваного предмета, показуючи його в незвичному аспекті чи освітленні; як систему нетрадиційних художніх засобів, що використовуються автором з метою загострення уваги та емоцій читача до зображуваного сюжету, явища чи образу [14, с. 48].

Свого часу вивченням явища очуднення та засобами його творення займалися В.Б. Школовський, Л.І. Белехова, Д.М. Бузаджи, Ю.А. Купчишина, М.П. Новикова, які акцентували на таких стилістичних засобах творення ефекту очуднення як метафора, гіпербола, оксюморон тощо.

Мало дослідженою залишається проблема реалізації очуднення з позицій теорії інтертекстуальності, а саме – крізь призму алюзійних одиниць. При дослідженні функційного навантаження алюзій, їхній лінгвопоетичний потенціал у функції очуднення залишається мало охопленим увагою науковців.

Мета статті – проаналізувати способи й особливості активації лінгвопоетичного потенціалу алюзій у функції очуднення у текстах українського модерного художнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Образність, як домінуюча властивість художнього твору завжди знаходиться у центрі уваги досліджень з поетики художнього тексту [1; 13]. Щодо художності українського модерного дискурсу, можемо констатувати орієнтацію на ускладнене метафоризоване, вибудоване на тлі інтеркультурних перегуків, поетичне мовлення та інтелектуалізацію його викладу. В цьому сенсі привертають увагу пошуки модерними поетами нових прийомів художнього мовомислення, що визначають не лише як «гру без правил», «карнавалізацію», «метафізику масок», «буфонаду», а й як прийнятну ними систему закономірностей побудови тексту, що трансформуються в суцільні поетичні парадигми з частково зашифрованим смислом [9].

З такого приводу Н.В. Кондратенко зазначає, що для постмодерного українського дискурсу ха-

рактерне перенасичення тексту алюзіями, образами, власними іменами, які набувають певних змін, що спричинює іронічний, ігровий ефект [7, с. 60].

Вербальні маніпуляції, контекстна завуальованість вибудовують семантично ускладнений простір тексту, позначений, нерідко, внутрішньо алюзійними орієнтирами. Залучення алюзійних включень через лексичні одиниці, несумісні, антонімічні за семантичною конвергенцією, передбачає творення нестандартних образів, їх смислово «переорієнтацію» та нові смислові інтерпретації, увиразнює образи, наділяє їх незвичними конотаціями й бачиться як реалізація лінгвопоетичного потенціалу алюзій у функції очуднення.

Властивість алюзій реалізовувати лінгвопоетичний потенціал у функції очуднення може бути пояснена їх нестандартною, поза традиційною актуалізацією семантики, тобто здатністю переходити із одного смислового поля в інше.

Якщо розглядати алюзійні одиниці за М.В. Воробйовою як трьохкомпонентні структури, які включають три складові: 1) значення мовних одиниць незалежно від контексту (словникове значення); 2) зміст алюзійних засобів, який вони набувають в тексті-джерелі; 3) зміст алюзійних засобів, які вони набувають в тексті-реципієнті [4, с. 92], то можна дійти висновку, що функція очуднення алюзій може активуватися у тексті-реципієнті за рахунок набуття нового алюзійного змісту внаслідок зв'язків алюзійної одиниці й елементів контекстного середовища: алюзія, вливаючись у контекст, порушує категоріальні межі значення, нашаровує нові смислові показники, нерідко семантично неузгодженні, алогічні, суперечливі, а прийом очуднення, власне, й має на меті вивести річ з автоматизму сприйняття, його сутність – це протиріччя, логічне суперечення, заперечення стереотипності, чого можна досягнути за рахунок семантичної гнучкості алюзій та їх здатності до смислової конвергенції.

В.І. Кононенко зауважує, що сприймаючи художній текст як лінгвокультурологічне явище, усвідомлюємо ті значення слів, які пропонує конкретика мовленнєвого оточення, причому не обов'язково одне з тих, які містяться в тлумачному словнику, принаймні воно може отримувати додаткові конотації, викликані асоціативно-оцінними нашаруваннями, алюзійними підтекстами

тощо [9]. Такі вербальні й семантичні операції, які порушують певні сформульовані правила мовної або текстової одиниці й відхід від закономірностей у лінгвістиці традиційно прийнято вважати аномальними явищами [2, с. 437; 3, с. 6]. За таких умов, основними критеріями очуднення як однієї із функцій алюзій вважаємо когнітивний дисонанс й семантичні аномалії алюзій. Когнітивний дисонанс кваліфікуємо як інтелектуальний конфлікт, що виникає при зіткненні традиційно усталеної думки і уявлення з суперечливою новою інформацією [10, с. 5-6]. Під семантичними аномаліями алюзій розуміємо інновації, що порушують систему сталих нормативних значень, інтерпретація яких виходить за усталені попереднім досвідом гіпотетичного адресата межі.

Приміром у тексті *І Матір Божа в зимових гетрах, курячи люльку, гріючи нерви, палила багаття на площі гетто, розігрівачи дешеві консерви* (С. Жадан) функція очуднення активується через когнітивний дисонанс внаслідок поєднання алюзійного імені *Матір Божа* з конструкціями *зимові гетри, курити люльку, палити багаття, дешеві консерви*, що зумовлюють інтелектуальний конфлікт. Таке алогічне зіткнення віддалених смислів спричинює суперечливе сприйняття інформації реципієнтом. Святість, непорочність, духовність поєднано з буденністю, гріховністю через залучення конструкцій *Матір Божа+гетри+люлька*, семантика яких зумовлює відхід алюзійної одиниці від первинного значення, що активує функцію очуднення. Ймовірно автор хоче показати наближення божественного до людини, його всюди сутність, а можливо акцентувати на абсурдності світу, неприйнятності його «моральних» норм.

Прикладом семантичних аномалій постає алюзійний образ *святі з паперовими німбами* у тексті *і тоді, коли на чортотільській ратуші вибило дванадцять все почалось. З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебранців... і от вони уже йдуть повз нас, сурмлячи в сурми й ріжки... їх ціле море в масках і з розмалюваними фізіями. То були Святі з паперовими німбами, Гетьмани, Ченці... Лемент і гуркіт вони зчинили неймовірний...* (Ю. Андрухович) й вибудовує ланцюг асоціатів, на основі зближення несхожості компонентів та їх антиномій: Автор руйнує архетип святого принципом побудови алогічності семантичних значень *святий + паперовий німб* (поєднання семантично не поєднуваного), формуючи смислове поле асоціатів: *речовина (в певній мірі м'яка), здатність до деформацій, легкість знищення*. Асоціативне тло накладає відбиток на первинне значення німба: німб – саяво, намальоване у формі круга навколо голови або над головою (на іконах, картинах релігійного змісту та ін.), як символ святості [СУМ, т. 5, с. 424]. Ядро семантичного поняття (в межах словникової статті) – святість – актуалізується також і в тексті. Контекст не дозволяє опустити взаємозв'язок компонентів *німб і паперовий*. Мабуть, не випадково автор обирає матеріалом для німба папір, паперовість постає як атрибутивний елемент цієї лексичної одиниці, що виконує оцінно-характеризувальну функцію, та залучивши асоціати, формує ознаки німба і святого, а отже і образ загалом: *паперовий*

(*нестійкість, гнучкість, зміна форми*) + *німб (святість) + святий (чистота, зв'язок з божественною силою)*. Внаслідок такого зв'язку актуалізується новий смисл лексеми у функції очуднення: *нетривала, непостійна святість*. Вдягаючи на святого німб з паперу, автор наділяє його хиткістю віри та фальшивістю поглядів на пріоритетні цінності людини. В образі паперового німба реалізується конотація іронії над «модерною праведністю». С.Я. Єрмоленко відзначає з подібного приводу: що такий «новий» для сучасної лінгвокультурології метод, який доповнює метод слова і речі методом індивідуальної рефлексії над словом [6, с. 11].

Визначаючи явище очуднення як інваріант мовної образності, науковці зазначають, що воно може бути реалізоване на всіх рівнях тексту: семантичному, синтаксичному та прагматичному, що дозволяє об'єднати всі тропи і фігури в єдине ціле, як незвичне, дивне сприйняття дійсності [14, с. 17-18].

Якщо ж говорити про реалізацію функції очуднення алюзійними одиницями (АО) то вона доволі часто, може бути активована через такі моделі:

АО+семантично-протиставний/ антонімічний епітет. Розглянемо текст *Парад дешевих Афродит тебе не скине із царіці, ти не балетна танцівниця...* (М. Матіос). Очуднене функціонування імені можна пояснити його взаємодією із компонентом *дешевий*, що має наслідком переміщення диференційних сем 'унікальність', 'піднесеність', 'божественність' у постпозицію та збереження семи 'краса' як активного смислового показника. Отже, епітет функціонує як протиставний, антонімічний компонент, що експлікує вторинне незвичне, поза традиційне значення алюзійного імені: *Афродити – дешева краса, буденність*. Простежуємо, що алюзійне ім'я поєднує хибне й істинне, і «так» і «ні», а заперечувальний компонент посилює значення оніма [13, с. 29], увиразнюючи його через функцію очуднення.

Сполучення АО з протилежними значеннями в спільному образі (семантична конвергенція антонімічно віддалених смислів): так, скажімо в тексті Ю. Іздрика *Є такий світ де ім'я твоє – синонім пекла і раю...* спостерігаємо відтворення полівалентної та семантично ускладненої парадигми образу через залучення алюзійних одиниць *пекло/рай*. У дефінітивному плані *пекло* – це місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук; нестерпні, жахливі умови, обставини [СУМ, т. 6, с. 111]; *рай* – місце, де блаженствують праведники після смерті; красива, благодатна місцевість [СУМ, т. 7, с. 441]. Контрастивні відношення імпліцитних асоціативно природжених смислових дескриптивів *рай – блаженність, щастя, радість, благодать, вічність, любов, світло; пекло – плач, біль, страждання, печаль, скорбота, муки, гріх, морок* формують амбівалентний образ героя/героїні. Дуальна сутність імені ім'я = *пекло (морок, сум) / ім'я = рай (непорочність, щастя)* посилює експресивність та, певною мірою, трагічність образу, характеризує невизначеність людської сутності. Залучення семантично різнопланових, антонімічних алюзійних одиниць здавалося б мали виключати значення одні одних, проте спостерігаємо контрастне увиразнення й художнє висвітлення сутності образу, сповнення динамізмом.

Синтаксичне неузгодження АО та контекстного компонента. Проаналізуємо: *Із твоїх молитов я сплету трохислову – / хай спочине цей світ, / хай хоч трохи поспить, / хай почнеться все знов з обережного слова, / і за мить до кінця / хай зупиниться мить.../*. Виокремлюємо суперечливе поєднання номінативних одиниць з предикатами: *світ + спочити; світ + спати; мить + зупинитись*. Лексеми *світ, мить* піддано метафоричному осмисленню, «оживлення» яких зумовлене наділенням їх фізичними діями, що виражаються предикатами *спати, спочити, зупинитись*. Залучення епітета *обережний* в сполуку *обережне слово* кваліфікується як аксіологічна ознака лексеми, що вказує на ототожнення з божественним. Нетрадиційні позанормові вербально-смыслові моделі викликають асоціативні паралелі, проектуючись в площині алюзійності. Порівняємо: *Хай почнеться все знов з обережного слова* (текст-реципієнт) / *Спочатку було слово* (текст-джерело) [11, с. 5]; *І за мить до кінця хай зупиниться мить* (текст-реципієнт) / *Спинися мить – прекрасна ти* (текст-джерело) [5]. Такий різноплановий алюзійний колаж залучається автором як засіб увиразнення, збагачення експресивності та, в певній мірі, інтимізації художньої дійсності, що підсилює очуднену лінгвопоетикальну спрямованість алюзійних включень.

Морфологічні варіації в структурі АО: *Орися Степанівна відкрила мої страждання молодій вертерки випадково* (І. Карпа). Автор апелює до роману німецького письменника Й.В. Гете «Страждання молодого Вертера». Зумисні морфологічні маніпуляції з алюзійним іменем Вертер (заміна літер Вертер – вертерка) й перекваліфікація чоловічого імені в жіноче внаслідок суфіксальних операцій (вертерКА) узагальнює любовні страждання, трансформує алюзійне

ім'я в клас загальноприйнятого, що позбавляє алюзію індивідуальності, значення піднесеного й водночас вистражданого кохання та створює в деякій мірі іронічний ефект.

Функція очуднення в проаналізованих текстах дозволяє сприймати значення алюзій заново, як вперше, активуючи при цьому нову, невластиву для них семантику. За таких умов маємо справу з ієрархією смислів. Набуте значення внаслідок залучення алюзії в контекстне середовище, виключає або накладається на первинне значення, проважуючи нестандартне бачення алюзії, висуваючи на перший план нову семантику. Справедливо зазначає з такого приводу Л.Новикова, що особливості поезики очуднення розкриваються через прийом висунення (foregrounding) нового значення [14].

Отже, приходимо до висновку, що модерний художній дискурс характеризується тяжінням до мовних експериментів, ламанням стереотипів і канонів текстувальної традиційності. Відмова від усталеного і архетипного простежується у взаємодії тексту з інтертекстуальністю, а саме – через залучення алюзій. Алюзійність повністю змінює статус тексту: дискретність і різномірність стають його конститутивними особливостями.

Для алюзійних одиниць є властива часткова або повна втрата зв'язку зі своїм первинним референтом, а також набуття нових незвичних, переосмислених конотацій, що бачиться як реалізація їх лінгвопоетичного потенціалу у функції очуднення, процес створення якої може бути відображений у такому алгоритмі: алюзія (відповідно до першоджерела) → зреалізованість у тексті: зв'язок із текстувальними елементами → когнітивний дисонанс/ семантична алогічність → переорієнтація первинного значення → функція очуднення.

Список літератури:

1. Jakobson R. Linguistics and poetics / R. Jakobson // Language and Literature. – Cambridge (Mass); London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1987. – P. 62-94.
2. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 3-18.
3. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев – М., 1997. – 477 с.
4. Воробйова М.В. Алгоритм ідентифікації алюзійних засобів у тексті (на матеріалі англomовного публіцистичного дискурсу) / М.В. Воробйова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2011. – № 2. – С. 92-96.
5. Гете Й. Фауст. Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>
6. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки в історії літературної мови / Єрмоленко С.Я. // Мовознавство. – 2007. – № 4-5. – С. 11.
7. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: [монографія] / Н.В. Кондратенко; за ред. К.Г. Городенської – К.: Вид-во Д. Бурого, 2012 – 328 с.
8. Кононенко В.І. Текст і образ: [монографія] / В.І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2014. – 192 с.
9. Кононенко В.І. Лінгвопоетичні виміри сучасного текстотворення / В.І. Кононенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.movosnavstvo.org.ua>
10. Короткова Л.В. Семантико-когнітивні та функціональні аспекти текстових аномалій: автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2001. – 20 с.
11. Краузе Й. Біблія для молодих / Й. Краузе, С. Террієн. – Загреб: Krscanska sadasnjost, 1989. – 529 с.
12. Лакофф Дж. Метафори, которми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ. – М.: Единориал УРСС, 2004. – 256 с.
13. Лотман Ю.М. Семіосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи, исследования, заметки / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
14. Новикова М.Л. Остраннение как основа образной языковой семантики и структуры художественного текста: монография / М.Л. Новикова. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 307 с.

Словники

СУМ – Словник української мови / голов. редкол. І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 5, 6, 7.

Петрина К.В.

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ЛИНГВОПОЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АЛЛЮЗИВНЫХ ЕДИНИЦ В ФУНКЦИИ ОСТРАНЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕСТОВ УКРАИНСКОГО СОВРЕМЕННОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА)

Аннотация

Статья посвящена анализу лингвопоэтических, лингвокогнитивных и прагматических параметров аллюзии в функции остранения. Когнитивный диссонанс и семантические аномалии квалифицированы как основные критерии функции остранения. Охарактеризованы приемы и модели актуализации эффекта остранения в художественном тексте путем привлечения аллюзий. Функция остранения определена как условие моделирования художественной действительности произведения и как признак индивидуально-авторского стиля. Анализируется влияние приема остранения на семантику текста и его синергетику в целом.

Ключевые слова: аллюзия, лингвопоэтический потенциал, функция остранения, эффект остранения, когнитивный диссонанс, текст.

Petryna Kh.V.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

LINGUOPOETIC POTENTIAL OF ALLUSIVE UNITS IN THE FUNCTION OF ESTRANGEMENT (ON THE MATERIAL OF TEXTS OF UKRAINIAN MODERN ARTISTIC DISCOURSE)

Summary

The article is devoted to the analysis of poetic, cognitive and pragmatic parameters of allusion in the function of estrangement. Cognitive dissonance and semantic anomalies are qualified as the main criteria for the function of estrangement. There are described methods and models of updating the effect of estrangement in the artistic text by allusion. The function of estrangement is defined as a condition for modeling the artistic reality of a text and as a sign of an individual-authorial style. There is analyzed influence of estrangement on the text's semantics and its synergy in general.

Keywords: allusion, poetic potential, function of estrangement, the effect of estrangement, cognitive dissonance, text.